

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 349.3

РЕЗВОРОВИЧ К.Р.

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД**

Стаття присвячена аналізу сучасного стану міжнародної судової практики в сфері соціального захисту. У статті встановлено, що розглядаючи захист соціальних прав на міжнародному рівні, варто звернути увагу на одну з найбільш важливих міжнародних правових систем захисту цих прав – Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, а також практику Європейського суду з прав людини по застосуванню цієї Конвенції. Автор статті в рамках даної наукової роботи намагається проаналізувати практику Європейського Суду з прав людини стосовно захисту соціальних прав, а також чітко дослідити сучасні тенденції практики ЄСПЛ в сфері соціального захисту. В статті доведена актуальність обраної теми, адже існують такі фактори, як постійні вдосконалення Конвенції, практики її застосування, звичні для сучасної людини зміни в правовому регулюванні питань захисту соціальних прав й правозастосуванні в цій сфері. В статті також автором звертається увага на те, що зазвичай дослідження питання порушення соціальних прав розглядаються ЄСПЛ в аспекті недотримання вимог ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (право мирного володіння своїм майном) та у зв'язці із ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації). Як підсумок визначено, що зважаючи на все більшу кількість соціальних прав, порушення яких оскаржуються до ЄСПЛ, а також у зв'язку із теперішніми світовими умовами загострення економічних проблем, що спричинені пандемією COVID-19 (втрата роботи, скорочення соціальних програм), існує більше навантаження на міжнародні правові інституції. Зроблено висновок, що виникнення більшого навантаження на міжнародні правові інституції можна пов'язати також із теперішніми світовими умовами загострення економічних проблем, що спричинені пандемією COVID-19. Безперечно збільшиться кількість звернень і безпосередньо в сфері захисту соціальних прав, адже пандемія зобов'язує держави скорочувати соціальні програми і унеможливорює реалізацію цими державами взятих на себе міжнародних обов'язків, що веде за собою процедури з перегляду національних соціальних законодавств (трудового, пенсійного, житлового, медичного, освітнього, тощо), а отже і внесення правок до економічної політики, зокрема її бюджетно-фіскального аспекту.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні права, судова практика, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.

The article is devoted to the analysis of the current state of international jurisprudence in the sphere of social protection. The article establishes that when considering the protection of social rights at the international level, it is worth paying attention to one of the most important international legal systems of protection of these rights - the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms,

as well as the practice of the European Court of Human Rights on the application of the Convention. The author of this article analyzes the practice of the European Court of Human Rights on the protection of social rights, as well as clearly explores the current trends of the ECHR practice in the field of social protection. The article proves the relevance of the topic, because there are such factors as constant improvement of the Convention, practice of its application, changes in the legal regulation of issues of social rights protection and law enforcement in this sphere that are habitual for a modern person. Also, the author pays attention to the fact that normally the research of violation of social rights is considered by the ECHR in the aspect of non-compliance with the requirements of Article 1 of Protocol № 1 to the European Convention on Human Rights (right of unimpeded use of one's possessions) and in the context of Article 14 of the Convention (prohibition of discrimination). As a result, it is determined that, judging by the large number of social rights, violations of which are appealed to the ECHR, as well as in connection with the current world conditions of worsening economic problems caused by the COVID-19 pandemic (loss of jobs, reduction of social programs), there are huge pressures on international legal institutions. It is concluded that the emergence of a greater burden on international legal institutions can also be attributed to the current global conditions of exacerbation of economic problems caused by the COVID-19 pandemic. Undoubtedly, the number of appeals will increase directly in the field of protection of social rights, because the pandemic obliges states to reduce social programs and prevents the implementation of these states' international obligations, which leads to procedures for revising national social legislation (labor, pension, housing), medical, educational, etc.), and hence the introduction of amendments to economic policy, in particular its budgetary and fiscal aspects.

Key words: *social protection, social rights, jurisprudence, European Court of Human Rights (ECHR), Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.*

Постановка проблеми. Станом на кінець квітня 2021 року, за даними офіційного веб-сайту Верховної Ради України, Україна в якості самостійного суб'єкта міжнародного права заключила 14 997 тис. міжнародно-правових актів (з 98-ма міжнародними організаціями), й з 191-ю іноземною державою [1]. Зважаючи на те, що в сучасних умовах розвитку України з урахуванням євроінтеграційних процесів, що політичною ланкою визнані нашою країною як найважливіші, зовсім не дивно те, що питання щодо зростання ваги, важливості та впливу закордонного права, зокрема права ЄС, при формуванні бази джерел постає актуальним питанням сьогодні як для теорії права, юристів-практиків, так і адвокатів й суддів.

Особливу роль у правах та свободах людини відіграє право соціального забезпечення, що в нашій державі гарантоване Основним Законом – Конституцією України [2]. Якщо казати про оптимальний шлях із захисту соціальних прав осіб, то як зазначає голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (КАС у складі ВС) М. І. Смокович, то він залежить від реалізації норм міжнародного права в національному законодавстві [3]. Тому досить важливим аспектом при соціальному захисті людини є міжнародний досвід такого правового захисту прав особи.

Розглядаючи захист соціальних прав на міжнародному рівні, варто згадати про одну з найбільш важливих міжнародних правових систем захисту цих прав – Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенція), прийняту у 1950 р., а також про практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) по застосуванню цієї Конвенції, адже він є основним міжнародним захисним органом на нашому континенті. Не стане зайвим зазначити український анти-рекорд, адже наша держава обіймає третє місце після Росії та Туреччини по кількості звернень громадян (станом на 30.11.2020 р. із 10 тис. 250 справ, що еквівалентно 16,7% всіх справ в ЄСПЛ) до Європейського суду з прав людини [4]. Через зазначений стан речей доречним буде переосмислення ролі ЄСПЛ під час забезпечення системи захисту права на соціальне забезпечення.

Взагалі, якщо казати про сферу соціального захисту в аспекті її регулювання Конвенцією, то варто зазначити, що нею не гарантується право на отримання будь-яких виплат соціального забезпечення. Так, ЄСПЛ переважно більшість рішень щодо соціальних питань розглядає в рамках ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (Протокол).

Виходячи із зазначеного вище, очевидним стає, що питання міжнародного захисту соціальних прав громадян в судах набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувати діяльність міжнародно-правових інституцій, зокрема ЄСПЛ, рішень суду та їх правових наслідків в сфері соціального захисту було вирішено наступними вченими: М. М. Антонович, Т. О. Анцуповою, М. В. Буроменським, Г. В. Задорожною, І. С. Заєць, М. П. Климчуком, В. П. Кононенко, І. М. Ласько, Л. М. Липачовою, Р. О. Максимовичем, Л. В. Можечук, Л. В. Пастуховою, С. М. Синчук, А. Л. Федоровою, Т. І. Фулей, М. М. Шумилом, тощо.

Постійні вдосконалення Конвенції, практики її застосування, звичні для сучасної людини зміни в правовому регулюванні питань захисту соціальних прав й правозастосуванні в цій сфері зумовлюють потребу в подальшій науковій розробці даної проблематики.

Метою даної статті є дослідження сучасних тенденцій міжнародної судової практики у сфері соціального захисту. Задля досягнення поставленої мети висунуто таке **завдання** – проаналізувати практику Європейського Суду з прав людини стосовно захисту соціальних прав, а також чітко дослідити сучасні тенденції практики ЄСПЛ в сфері соціального захисту.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до дослідження питання міжнародного досвіду в судовій практиці у сфері соціального захисту, перш за все хотілося б зазначити те, що хоч Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і не вміщує терміну «соціальні права», велика кількість рішень ЄСПЛ має відношення саме до соціальних прав [5, с. 37].

Загалом, ст. 1 Протоколу спрямовується на захист особи від всякого державного посягання на право особи мирно володіти своїм майном, тобто захисту права приватної власності [6]. Невизначеність по використанню даної норми щодо виплат із соціального страхування було остаточно роз'яснено в межах справи *Stec and Others v. the United Kingdom* [7, § 47-56]. Коли Договірна Держава має чинне законодавство, що передбачає виплату як право на соціальну допомогу чи пенсію – незалежно від того, чи залежить вона від попередньої сплати внесків – дане законодавство повинно розглядатися як таке, що створює майновий інтерес, котрий перебуває під дією ст. 1 Протоколу для осіб, які задовольняють її вимоги [7, § 54]. Отже, комплекс з наявності законодавства, яким передбачаються виплати, й відповідності особи таким вимогам законодавства породжує майновий інтерес, який охоплюється сферою дії ст. 1 Протоколу [8, с. 116].

Заявники при оформленні документів для звернення до ЄСПЛ щодо соціальних виплат зазвичай застосовують наступні два види скарг:

1) щодо порушення норми ст. 1 Протоколу – розглядаються такі заяви ЄСПЛ наступним чином: з'ясовується що саме становить «майно» чи «майновий інтерес»; досліджується якими діями державні органи втрутилися до права на мирне володіння майном, та чи було втручання законним, пропорційним (дослідження «справедливого балансу») й чи мало воно за мету «інтереси суспільства»; аналізується чи було покладено на особу «надмірний індивідуальний тягар»;

2) стосовно недотримання положень ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 1 Протоколу – ЄСПЛ розглядає ці заяви так: спершу досліджується чи можна в конкретному випадку застосовувати положення ст. 1 Протоколу (що відбувається тільки коли особа має «майновий інтерес»), далі за ст. 14 ЄСПЛ аналізує в чому вбачається заявником відмінність у ставленні; хто постає особою, що знаходиться в аналогічному становищі; яким є становище заявника у зіставленні з порівнюваною особою; чому виникло відмінне ставлення, та чи є воно правомірним, об'єктивним та відсутність непропорційності; чи можна було досягнути відмінного ставлення меншими засобами/способами [8, с. 117].

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, Договірні держави мають право як запроваджувати, так і видозмінювати законодавство, що регулює питання соціальних виплат. У випадку, коли особа відповідає вимогам закону, який надає право на соціальні виплати, то це буде становити її «майновий інтерес» в понятті ст. 1 Протоколу. Зниження виплат буде розцінюватися як втручання [9, § 2], однак не повсякчас стане порушенням ст. 1 Протоколу. Коли втручання буде відповідати вимогам «на умовах, передбачених законом» й «в інтересах суспільства», то на сучасному етапі ЄСПЛ прийме рішення про відсутність порушення норм ст. 1 Протоколу.

Хоч соціальні виплати можуть зменшуватися чи взагалі припинятися, це не перешкоджає їм перебувати у статусі «майно» за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. ЄСПЛ визнав можливість зменшення виплат на соціальне забезпечення за певних обставин. Під час вирішення чи є зменшення виплат пропорційним й доречним, ЄСПЛ зважає на наступні фактори:

- мета зменшення;
- той факт, що влада прагнула обмежити будь-які втрати за схемою соціального забезпечення;

- що заявники продовжували отримувати старі пенсії;
- що вони не зазнавали дискримінації та не мали невігідних положень щодо пенсіонерів за звичайною схемою;
- що заходи фактично не мали зворотної сили;
- що тривалість служби заявників враховувалась при обчисленні їх статутних періодів внесків [10, § 47-50].

ЄСПЛ зауважив, що більшість Держав мають достатньо великий масив соціальних виплат. Соціальні виплати виникають у зв'язку із фінансуванням різноманітними шляхами: одні виплачуються через існування внесків до відповідного фонду; інші знаходяться в залежності від інформації стосовно оплати внесків заявників; немало з них оплачуються завдяки загальному оподаткуванню на основі статусу, котрий встановлюється в законодавстві. Зважаючи на різноманітність методів по фінансуванню й взаємозв'язок виплат в переважній більшості систем соціального забезпечення, вже перестала бути виправданою думка, що лише виплати, котрі фінансуються завдяки внескам до відповідного фонду, потрапляють в сферу дії ст. 1 Протоколу. Разом з тим, виключення пільг, котрі оплачуються із загального оподаткування, означало б ігнорування того, що велика кількість заявників в межах цього останнього виду системи також вносять вклад до її фінансування, при оплаті податків [11, с. 16-17 § 65].

Однак, у випадку, якщо зацікавлена особа не відповідає чи перестає відповідати юридичним умовам, викладеним у внутрішньому законодавстві для надання будь-якої конкретної форми пільг або пенсії, тоді втручання у права, що передбачені ст. 1 Протоколу [12; 13, § 71] немає, адже умови змінилися до того, як заявник отримав право на отримання певної вигоди [14, § 17].

ЄСПЛ зазначає, що вхід особи до державної системи соціального страхування (навіть якщо вона має обов'язковий характер) та є її частиною, не повсякчас означає, що ця система не може змінитися як через умови прийнятності виплат, так і у зв'язку із розміром соціальних виплат чи пенсій [15, § 85-89].

Так, в якості прикладу такого висновку суду, можна навести справу «Фабіан проти Угорщини» [16], в рамках котрої Великою Палатою ЄСПЛ одноголосно було вирішено констатувати відсутність порушення норм ст. 1 Протоколу. Заявник стверджував, що зупинення виплати йому пенсії по старості (що засноване на чинних з 01.01.2013р. поправках до Закону щодо соціально-страхових пенсій, згідно з якими виплати пенсій особам, що одночасно є робітниками в сфері публічної служби, зупиняються від 01.07.2013 до кінця їх перебування на службі), передбачало порушення ст. 1 Протоколу. ЄСПЛ у своєму рішенні зауважив на продовженні отримання заявником своєї заробітної плати, що дорівнювала середній зарплаті після сплати податків, (навіть із призупиненими виплатами пенсії по старості, внаслідок чого заявником було втрачено близько половини свого доходу, однак зупинення виплати пенсії не позбавило його засобів для існування) [16, § 79-80, 82]. ЄСПЛ під час прийняття рішення стосовно «справедливості балансу» між вимогами суспільного інтересу й захистом прав заявника, зважав правомірні цілі по захисту бюджету та гарантування довготривалої стійкості пенсійної системи Угорщини. Так, судді вирішили, що приписи ст. 1 Протоколу в рамках даної справи не порушено [16, § 84-85]. Дану справу доречно приводити в приклад не тільки по першому, а й по другому типу скарг – за ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації за статевими ознаками, расою, кольором шкіри, мовою, релігією, політичним чи ін. упередженням, соціальним походженням, матеріального стану, тощо) – оскільки ЄСПЛ здійснив ретельний аналіз становища заявника у порівнянні з особами, які були в аналогічному чи відносно схожому становищі. Беручи до уваги всі аспекти справи, ЄСПЛ вирішив, що заявником не було продемонстровано схожість становища працівника публічної служби, де винагорода і соціальні пільги перебувають в залежності від державного бюджету, та пенсіонерів, що працюють в межах приватного сектору, через що ЄСПЛ зазначив про відсутність дискримінації [16, § 133-134].

Якщо говорити про тенденції розвитку практики ЄСПЛ, то не останнє місце в цій розмові посідає рішення Великої Палати ЄСПЛ по справі «Белане Надь проти Угорщини» [17]. Заявницю позбавили пенсії по інвалідності через внесенні зміни до законодавчих критеріїв для оцінки втрати працездатності, і хоч її стан не змінився, проте відповідно до нових критеріїв втрату працездатності оцінили не на 67%, а тільки на 40%, а для отримання пенсії, необхідна наявність втрати працездатності на понад 50%. Крім цих змін, в законодавство було внесено нові критерії для отримання пенсії по інвалідності, яким заявниця не відповідала.

ЄСПЛ, після аналізу власної практики по застосуванню ст. 1 Протоколу до соціальних виплат, зазначає, що коли відбуваються зміни законодавчо-передбачених критеріїв для призначення соціальних виплат або пенсій в тій або іншій формі, за яких особа перестає в повній мірі їм

відповідати, може знадобитися ґрунтовний й прискіпливий розгляд обставин конкретної справи, зокрема слід перевірити характер змін певної вимоги задля підтвердження існування достатнього майнового інтересу згідно з нормами внутрішнього законодавства держави. Такими вимогами можна назвати правову визначеність та верховенство права, що відносяться до головних цінностей, котрі покладено в основу Конвенції [17, § 89].

Вирішити чи зберігалось в заявниці легітимне очікування на момент набрання чинності новим законодавством, не можна виключно на основі цього законодавства, адже коли висновок щодо відсутності втручання робиться у зв'язку із невідповідністю особи тим критеріям, що передбачено в законодавстві, то він його не може механічно застосовуватись до ситуацій оскарження самих змін, що встановлюються новим законом [17, § 98].

Т. І. Фулей зазначає, що справа «Фабіан проти Угорщини» наразі у базі даних HUDOC знаходиться під позначкою «ключова» (key case), адже в даній справі судді прийняли рішення про доцільність використання норм статті 1 Протоколу з перевагою тільки в один голос (дев'ять голосів суддів за визнання доцільності використання ст. 1 Протоколу та визнання порушення її норми проти восьми, хто не підтримує таку думку), а окрема думка інших суддів є не менш мотивованою, аніж саме рішення [8, с. 120]. Останні зазначають, що складність ситуації заявниці та й взагалі важкість справи не повинна ставати підставою для зміни давнього та усталеного підходу Суду до тлумачення «майна» та «законних сподівань» у значенні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Висновок. Голова КАС при ВС М. І. Смокович зазначив, що від вирішення таких питань, як реалізація норм міжнародного права у національному законодавстві та застосування положень ратифікованих міжнародно-правових актів як норм прямої дії, залежить повний перехід України до європейської моделі розвитку системи соціального захисту та соціального забезпечення, а відповідно й оптимального захисту соціальних прав осіб [3].

В сучасних умовах ЄСПЛ займає важливу позицію при захисті прав людей. Функціонування такого міжнародного суду вирішує не тільки певну проблему стосовно захисту порушених прав, а й має істотний вплив на процес розвитку правової системи кожної держави.

Зазвичай дослідження питання порушення права соціальних прав розглядаються ЄСПЛ в аспекті недотримання вимог ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (право мирного володіння своїм майном) та у зв'язці із ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації). Статтею 1 Протоколу, як не один раз зазначав ЄСПЛ, не передбачено права на набуття майна, так само як не встановлено будь-яких обмежень для вирішення Договірними державами потреби їм будь-якої форми системи соціального забезпечення й права обирання виду чи розміру виплат за такою системою [8, с. 116].

Захист таких традиційних категорій соціальних прав, як трудові права, право на охорону здоров'я й на житло не позбавляє світ від проблем права на соціальне забезпечення (соціальна допомога, користування послугами соціальних служб, захист прав осіб з інвалідністю та осіб похилого віку, тощо), що не втрачають актуальності [18, с. 60].

ЄСПЛ створює правові стандарти всім учасникам Конвенції, в незалежності від факту прийняття рішення ЄСПЛ проти них, чи проти інших держав. Варто зауважити в той же час, що ЄСПЛ своїми діями ніяким чином не здійснює обмежень держав у реалізації їх соціальної політики, при визначенні форм соціального забезпечення, у вирішенні розмірів соціальних виплат та їх регулярності. Проте все більша кількість соціальних прав завдяки розширеному тлумаченню норм Конвенції захищаються ЄСПЛ [19, с. 39].

Виникнення більшого навантаження на міжнародні правові інституції можна пов'язати також із теперішніми світовими умовами загострення економічних проблем, що спричинені пандемією COVID-19. Безперечно збільшиться кількість звернень і безпосередньо в сфері захисту соціальних прав, адже пандемія зобов'язує держави скорочувати соціальні програми і унеможливає реалізацію цими державами взятих на себе міжнародних обов'язків, що веде за собою процедури з перегляду національних соціальних законодавств (трудового, пенсійного, житлового, медичного, освітнього, тощо), а отже і внесення правок до економічної політики, зокрема її бюджетно-фіскального аспекту.

Список використаних джерел:

1. Міжнародні документи. База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c/stru3/spi>.
2. Конституція України: Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996, № 30, ст. 141.
3. Оптимальний захист соціальних прав осіб залежить від реалізації норм міжнародного права в національному законодавстві : *оф. веб-сайт Верховного Суд*. 30.11.2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1031041>.
4. Нерозглянуті заяви, що передано до судової інстанції. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2020_BIL.PDF.
5. Задорожня Г. В. Соціальні права в європейському праві. Соціальні права та їх захист адміністративним судом : *збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*, 2020 р. Київ. С. 37-42 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/3_MNPK_Int.pdf.
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол, Міжнародний документ від 20.03.1952 / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Stec and others v. the United Kingdom» від 12.04.2006 р. № 65731/01 та 65900/01 / *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73198>.
8. Фулей Т. І. Захист соціальних прав Європейським судом з прав людини: алгоритм розгляду та сучасні тенденції. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, 2020 р. Київ. С. 116-122. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/3_MNPK_Int.pdf.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Khoniakina v. Georgia» від 19.06.2012 р. № 17767/08. *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111521>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Yavaş and Others v. Turkey» від 05.03.2019 р. № 36366/06. *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191477>.
11. Довідник із застосування статті 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Guide on Article 1 of Protocol № 1 to the European Convention on Human Rights (оновлений 31.08.2020) – Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Bellet, Huertas and Vialatte v. France» від 27.04.1999 р. № 40832/98, 40833/98 та 40906/98. *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-30636>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Rasmussen v. Poland» від 28.04.2009 р. № 38886/05. *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92429>.
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Richardson v. the United Kingdom» від 10.04.2012 р. № 26252/08. *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110779>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Carson and others v. the United Kingdom» від 16.03.2010 р. № 42184/05. *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97704>.
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Fábián v. HUNGARY» від 05.09.2017 р. № 78117/13. *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-176769>.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Béláné Nagy v. Hungary» від 13.12.2016 р. № 53080/13. *European Court of Human Rights Portal*. Search Portal HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169663>.
18. Можечук Л. В. Роль Європейського суду з прав людини у здійсненні права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 55-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2020_2_10.
19. Максимович Р. О. Роль європейського суду з прав людини в механізмі захисту соціальних та економічних прав людини. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2015. Вип. 1(1). С. 31-40. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_1\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_1(1)_8).